

fogékonyaknak: templomba, iskolába járással, a gyülekezeti életbe való aktív bekapcsolódással, az írás-olvasás napi gyakorlásával ki lehet törni a földműveléssel töltött minden napok sorából. Ez persze leginkább az éppen csak nem jobbágyi sorban élő kismemeseket mobilizálta – mindenesetre mobilizációs csatornaként működött, s bizonyos polgári viselkedésszempontok megerősödéséhez vezetett. Márpedig a mobilizációs jelenségek mindenkor segítik az adott közösséget abban, hogy rendre kitermelje, illetve hasznosítsa a legjobb erőit, mint ahogyan egyéni szinten is a képességek, készségek fokozottabb kibontakozásához biztosít eszközöket, mozgásteret.

Végül arra a jelenségre hívjuk fel a figyelmet, hogy ezek az iskolakollégiumok egymáshoz képest is külön utakon jártak, miközben kényszerből vagy szabad akaratból, de többnyire az államhatalomtól is függetlenek voltak. Versengő alternatívákként írja le a szociológiai szakirodalom azt a szervezeti-intézményi magatartást, miszerint nem egyetlen, központi meg határozott kánon szerint teszik a szereplők a dolgukat, hanem önnön bölcsességüket, tapasztalataikat, intézményi kultúrájukat értékes tőkeként kezelve, autonóm módon próbálják kamatoztatni.

A reformáció 500. évfordulóján a majdnem ugyanennyi éves református kollégiumaink hányatott sorsa azt üzeni nekünk, hogy az egzisztenciális és törvényi minimum kölcsönös garantálása mellett azzal lehet a legtöbb jót tenni a kiemelkedő szellemi műhelyek kifejlődése és virágzása érdekében, ha felekezettől és egyéb megfontolásoktól függetlenül figyelünk a versengő alternatívák tanítására, s teret nyitunk bizonyos mobilizációs folyamatoknak, illetve igényeknek.

Ugrai János

A protestáns nevelés virágzása Sárospatakon*

A reformáció jegyében végiggondolva a sárospataki kollégium történetét, megállapíthatjuk, hogy érdekesen árnyalhatta a kezdeti vallási állapotokat a birtokosok között 1429-től számon tartott Pálóczyak kora. Az egyházi viszonyok ekkor fellazultak, s a közép-európai reformáció első hullámai elérték Sárospatakot. Először éppen az 1420-as években, majd 1441-től 1460-ig huszita megszállás alatt állt az akkor kb. 170–180 portából álló város. Mivel kiépítették itt állásaikat és vezérük, Giskra hosszú ideig volt a Felvidék ura, aki saját pénzt veretett, s alattvalóinak kiváltságokat adományozott, feltételezhető, hogy a mezővárosi nemesek, jobbágyok, zsellérek, iparosok, kézművesek, bérlők, parasztpolgárok kb. 1000 lelkes közössége Sárospatakon és környékén nem csupán a birtokost szolgálta benne, hanem valamilyen szinten megismerkedett a huszita vallási nézetekkel és vallásgyakorlással.

Ezt alátámasztja az, hogy a huszita hatalmaskodásnak véget vető Hunyadiak – talán a Pálóczyak közreműködésével – az inkvizíció által üldözött „eretnekekkel” kiegyeznek, a katonáikat integrálja a királyi haderő, vezérük pedig végig megmarad I. Mátyás király hűségén, a nádor öccsének leányát veszi feleségül és birtokot kap (1458). Erzsébet királyné

* Elhangzott a XLV. Országos Honismereti Akadémián, Sárospatakon 2017. július 5-én.

mellett is ott találjuk a huszita katonákat, akiket letelepítenek a mai főváros területén 1460 után.¹

A nyugatról a Szentszék által tiltott és üldözött, Közép-Európában azonban nemegyszer népi támogatást élvező hitújítók hatására utal az obszerváns ferencesek egyházat bíráló mozgalma (1488) és kiválásuk a rendből (1513), aminek egyik központja Sárospatak, csak úgy, mint a vezetésükkel kirobbanó és vallási ideológia nélkül elképzelhetetlen parasztt mozgalomnak (1514). A mozgalom és paraszttfelkelés leverése azonban nem jelent egyet a reformeszmék terjedésének megakadályozásával. Ezt az 1515-ben az „eretnekek” ellen hozott törvény és az 1516-ban az egyház bírálatait megtiltó rendeletek alapján mondhatjuk, alanyait pedig a magyar reformáció mozgatóiban és terjesztőiben különböztethetjük meg. Ekkor még minden egyházzal szemben fellépő megmozdulást egyformán „huszitanak” bélyegeznek, így a magukat Krisztus Országának elkötelező engedetleneket (1518) és az újabb reformációt szorgalmazókat (1520) egyaránt.²

Amikor Pálóczy Antal – nemzetségének utolsó sarja – a mohácsi csatában (1526) elhalálozik, a hozzájuk többszörös rokoni szállal kapcsolódó Perényiek veszik át a helyüket. Perényi Péter 1527-től lutheránusnak mondja magát. Luther 1517. évi fellépése után, 1518-tól a „német vallás” terjed a Magyar Királyságban, elsősorban a szász városi polgárság körében és a „német Lutheránának” is nevezett Habsburg Mária királyné udvarának hathatós támogatásával. Ettől fogva minden római katolikus egyházzal szemben állót „lutheránusnak” neveznek és ekként ítélnék el, s alkalmasszerűen üldöznék az 1520-as évek során. Perényit is figyelmeztetik „eretneksége” miatt, de megteheti, hogy ezt figyelmen kívül hagyja, s azt is, hogy feleségén – ormosdi Székely Klárán – keresztül, Sárospatakon egy prelutheránus iskola működését támogassa. A középkori egyházzal maga is szemben áll, hiszen az ő birtokán is elűzik a szerzeteseket, privatizálják az egyházi földeket és vagyont és maga gyakorolhatja a főkegyúri jogot. De ezen túl nem kíván elmozdulni a régi egyháztól és nem támogat más, radikálisabb hitújítókat.

A pataki iskolát korábban bizonyára huszitanak, később lutheránusnak nevezték volna azok a döntés- és törvényhozók, akik nem tettek különbséget a reformátori irányzatok között, bennünket azonban már nem akadályozhatnak abban, hogy a XVI. századi kollégiumra úgy tekintsünk, mint a huszita mozgalomban, ferences lázadásban és hazai paraszttfelkelésben megnyilvánuló, sajátos magyar reformáció eredeti kibontakozásának egyik maradandó gyümölcseire. A protestáns iskolázás ebben a – gyökereiben a XV. századra visszanyúló – sajátos magyar reformációban gyökerezik.

Perényi Gábor (1532–1567) a 43 települést, 516 portát, 214 104 lelket számláló birtokán működő papoktól és a kollégium vezető tanáraitól megköveteli, hogy lutheránusok legyenek, s 1563-ban meneszteti azokat, akik erre nem hajlandók. Magatartása megfelel az 1530-as évek hazai viszonyainak, amikor a későbbi, evangélikus felekezetnek már szabad vallásgyakorlatot biztosítanak, de az annál radikálisabb irányzatokat törvényileg üldözik. A magyar reformáció azonban a nézeteiben és híveiben – elsősorban a többségi magyar lakosság révén – gyarapszik mind országosan, mind a Perényi-birtokon, s túlhaladja az evangélikus felekezetet, ami kisebbséggé lesz mellette. A vezető tanárok önkéntes távozása a hitvallásuk miatt Perényi környezetéből ugyancsak a helvét irány előretörését jelzi. A

1 Tóth Krisztina: Református gyülekezetek a főváros területén a Türelmi Rendelet előtt. In: Reformátusok Budapesten. I. Szerk.: Kósa László. Bp., 2006. 39–58.

2 Szűcs Jenő: A középkori iskolázás Sárospatakon. In: A Sárospataki Református Kollégium története. Bp., 1981. 7–16.

magyar reformáció folyamatos megerősítést kap a török hódoltság területéről, „anyaországának” pedig a Tiszántúlt, Szatmárt, a Partiumot, a Bánságot magában foglaló Erdélyi Fejedelemség bizonyul, ahol a helvét irányt, a református – később kálvinista – felekezetet „magyar vallásnak” nevezik. Perényi Gábor megéri az evangélikus és a református felekezet szervezeti szétválását és kénytelen megalkudni a keresztyén felekezetek emancipációjának és a helvét-reformátusok vezető szerepének elismerését illetően.

A Református Kollégium a középkori plébániai és városi iskola örököse. Feltételezhető benne a protestáns szellemen történő oktatás az 1520-as évek közepétől. Hivatalosnak tartott hagyománya szerint 1531-ben indul itt lutheránus iskola. 1547–1549-től Kopácsi István a vezető tanár, akinek az idejében helvét – de legalább kriptokálvinista – szellemű iskoláról beszélhetünk. 1561-ben Szikszai Fabricius Balázs quadriviummá (arithmeticum, geometria, astronomia, musica) bővítve, magasabb szintre emeli a triviális (grammatica, rhetorica, dialectica) iskolát. Ezt még alsó fokú iskolának nevezik, de alkalmas volt arra, hogy diákjait megfelelően felkészítse a külföldi egyetemjárás előtt. Megtanultak benne levelet fogalmazni, naptárt készíteni, ismerkedtek a latin és a görög irodalommal, a természettudományokkal, orvoslással, nyelvészettel, történetírással, jogi stúdiumokkal és mindenekelőtt a hitéleti kérdéseket taglaló vitákkal, s a teológia tudományával. A kollégium a református humanista ortodoxia gyakorlóiskolájaként országosan jelentős szellemi központ lett. Mint az egyház országosan számon tartott „veteményeskertje”, minden tehetséges diák előtt megnyitotta az egyházi vagy világi érvényesülés kapuit, nevelve lelkipásztort, tanárt, református értelmiséget, közéleti vezetőket, egyházas polgárokat.

Miután az ólutheránusok és a kriptokálvinisták vitája az utóbbiak javára eldőlt, a helvét hitvallásuk miatt az iskolát elhagyó tanárok néhány év után visszatérve, immár református kollégiumban folytathatták szolgálatukat az 1586-tól iskolai törvényekkel szabályozott keretek között. Magyarországi protestáns egyetem nem lévén, az addig nagy számban a wittenbergi egyetemet látogató diákokat – helvét hitük miatt – az egyetem már nem fogadja, emiatt Heidelberget látogatják vagy Anglia, Skócia, Hollandia, Svájc univerzitásait.

A pataki kollégium XVI. századi épülete

A nevelés protestáns jellegét az egyházi ellenőrzés biztosította. A vezető tanárt az idősebb diákokból választott segédek (*collaboratorok*) segítették, akik a kapott útmutatás szerint anyagot adtak le, ismételtettek, feladatokat gyakoroltattak, részt vettek az éneklés gyakorlásában, hittani kérdésekről rendezett viták levezetésében. A tanárt *rectornak*, a kisebbeket tanító diákot *praepceptor*nak, a tanársegédet *collegan*ak nevezték. A nevelő (*paedagogus*) feladata volt az egyházi szertartások megismertetése, az imádság tanítása, naponta bibliamagyarzatok tartása és heti két alkalommal a *Heidelbergi Káté* egy-egy kérdés-feleletének magyarázata, magyarul és latinul. A diákok osztatlan csoportokban tanultak – osztályok és különválasztott tantárgyak nem voltak –, s félévkenként közvizsgán adtak számot eredményeikről.

A diákokormányzat vezetőjét – a *seniort* – a 12 fő diák közül választották, aki az iskola adminisztrációját, gazdálkodását irányította, s elnökölt a 9 diákból álló, ítélő testület, az *Ifjak Tanácsának* az élén. Ellenjegyzője volt a *contrascriba*, aki diákbíróként kisebb ügyek-

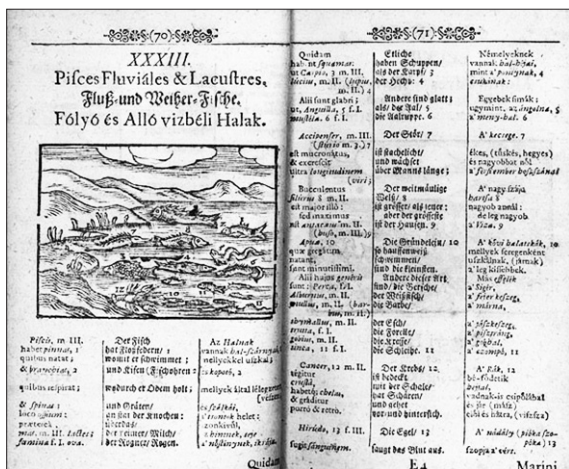
ben önállóan intézkedett. Az esküdt diákoktól elvárták, hogy ügyeljenek az erkölcsi rendre. További tisztségeket látott el az *egyházi*, aki a tisztaságért felelt, voltak *rendfenntartók*, *örök* (*vigilek*), *felvigyázók*, a közös étkezéseken az asztal körüli szolgálatot ellátók, cipó- és borosztók, szolgák (*apparitorok*), magtáros, ökonomus és könyvtáros. Szünetekben a kolégiumot a visszamaradók (*remanensek*) őrizték.

A XVII. század közepén Comenius Ámos János a tanulmányi igazgató, aki négy tanár és két tanársegéd munkáját irányítja. Tervezi egy hét évfolyamos akadémia föllállítását, de az itt töltött fél évtized alatt csupán a három évfolyamos latin iskola átszervezésére futja. A vezető pedagógus biztatása az egykori diákokhoz napjainkban is időszerűen szólhat: „... Mert látom és nem habozom igazán erősítgetni; ha ti, hunjaim, tudtok élni tehetségetekkel bölcsesség dolgában Európa egy részénél sem lesztek hátrább, mert sem a természetet, sem az ég, sem a föld nem ellenségetek, de mint a testeteknek, úgy a lelketeknek is nemes lakhelye van. Nem füleiteknek beszélek, a lelkeiteknek sarkantyúzom.”³

A diáktársadalmat ekkor osztályokra bontják, használatba állítják a kollégiumi nyomdát és bevezetik az iskolai színjátszást. Az oktatásban nagyobb szerepet kap a szemléltetés, a fokozatosság elve, az önálló munka és a nemzeti nyelv művelése. Mint pedagógust, Comeniust nem értékelték olyan magasra a kortársai, mint az utókor. Ebben része lehetett annak, hogy a vallási nézetei a Cseh Testvérek egyházának a püspökeként sem feleltek meg a szigorú református hitelveknek, s erre a lelkipásztorok, tanártársak egymást, sőt, a fejedelmi párt – I. Rákóczi Györgyöt és Lorántffy Zsuzsannát – is figyelmeztették.

Az iskola patrónusai, tanárai és diákjai megismerkednek a nyugati egyetemjárásból hazaérkezett társaikon keresztül közvetített, s alkalmasszerűen vitákat provokáló szellemi áramlatokkal. A teológiai gondolkodást döntően befolyásolja a protestáns ortodoxia (kb. 1660–1790) irányzata, amely bibliai alapokra támaszkodva védelmezi, szilárdítja, gazdagítja a reformáció éretten megfogalmazott alapszelmét, Isten írott kijelentésének az igazságait megfeleltetve a hitben járó élet kegyességi tapasztalataival. Ebből indul ki a coccejanizmus,⁴ amely a személyes kegyesség elmélyítését szem előtt tartva, minden kérdésre a *Bibliában* keresve a választ, vitát néhány protestáns alapvetel is. hogy a reformátori eszmerendszer egészét tovább újíthassa.

A karteziánusok⁵ a skolasztika ellenszerét próbálják megtalálni és a küzdelmet fölvenni a kételkedés, a szabad akarat és a haza iránti elkötelezettség útján. Próbálkozásuk a ké-

Két oldal Comenius „Orbis sensualium pictus” című, 1685-ben kiadott művéből

3 Comenius sárospataki beköszöntőjének (1650) ezt az idézetét a Magyarok Világszövetsége saját szakfolyóiratának, a 2010-től megjelenő *Magyarságtudományi Füzeteknek* a mottójává tette.

4 Koch János (1603–1669).

5 Descartes, René (1596–1650).

sőbbi racionalizmus eszmevilágába vezet, amely szerint az igazsághoz nem a tapasztalat, hanem az értelem vezet, mindenről a tiszta gondolkodás ítélhet, s értékelhető ismeretnek csak a tudományos ismeret számít.

Bibliai alapokról indulva kívánja megtisztítani az egyházat a római katolikus hagyományok maradványaitól az Angliából terjedő puritanizmus, hogy megmutassa, hogyan lehet és kell az embernek Isten dicsőségére élnie. Az egyházi külsőségek helyett a tartalomra – az igehirdetésre – összpontosítanak, egyfajta szigorú, erkölcsi rend meghirdetése mellett bejelentik igényeiket a szabad, közösségi döntésekre és a gyülekezeti autonómiára.

Szinte mindegyik, említett gondolkodásmódot befolyásolták az ugyancsak a személyes kegyességre összpontosító, sőt, néha a keresztyén élet egészét arra korlátozó pietizmus (1730–1750) irányzatai. A szellemi áramlatok nem sekélyesítették el, hanem inkább kidomborították a református hittételek szokásos összegzését: egyedül hit által, egyedül kegyelemből, egyedül a *Szentírás* alapján, egyedül Krisztus, egyedül Istené a dicsőség.

Szerencsés körülmények – a természeti környezet, a történelmi levegő – nemzedékről nemzedékre kedveztek a tanulmányok elmélyítésének és az életre szóló, közösségi élményekben történő gazdagodásnak. A színvonalas oktatás egyik korabeli követelménye, az európai szintű könyvgyűjtemény, a tudásra vágyók igyekezetét segítette.

Különböző történelmi korszakokban befolyásolta a protestáns oktatást és nevelést a kialakult helyzet. A XVII. században az ellenreformációs viszontagságok, bujdosás, a gályarabság gyászévtizede, a XVIII. században a Rákóczi-szabadságharc, s a kollégium megszüntetésére vagy lefokozásra tett kísérletek sorozata, a XIX. században a '48-as forradalom és szabadságharc, a XX. században a világháborúk, Trianon – a történelmi vonzaskörzet elvesztése –, patkánylázadás, ateista diktatúra, a kollégium bezárása államosítás címén, 1956 forradalma, az 1989-es újraindulás – felsorolni is sok, mennyi minden zavarta az egyenletes, békés, szabad szellemi építkezést. A sokszor, sokképpen feldolgozott kollégiumtörténet helyett itt csupán a protestáns iskolázás néhány elemével foglalkozunk.

Az 1606. évi kassai országgyűlés már úgy hivatkozik a kollégiumra, mint amely az egész magyarság közös kincse és a sorsának az alakulása országos figyelmet érdemel. A pataki iskola sajátossága marad, hogy a falai között a származásától, társadalmi, szociális helyzetétől függetlenül, gyakorlatilag bárki beiratkozhat és tanulhat, viszont a nemes ifjak aránya itt 40%-nál magasabb. Velük alkalmasint többit és másképpen foglalkoztak, amiért a tanároknak külön fizettek. Ebben a rendszerben egy nemes ifjút tanítató család ezzel egyúttal másik két, szegény sorsú diák tanulmányait támogatta. Ugyanakkor voltak diákok, akiket nem is jegyeztek, mivel hamar abba hagyták tanulmányaikat vagy családi okok miatt, vagy, mert 1–2 félévnel nem volt többre szükségük. Az egyházi pályára készülők – *tógátusok* – tanulmányi ideje 8 év, a világi pályákra készülők 4 év volt. Egy-egy osztályt nem feltétlenül végeztek el egy év alatt, mert ez attól függött, hogy a tanárnak az anyag leadásához hány évre volt szüksége. Következésképpen egy osztályt akár 2–3 év alatt végezhettek el.⁶

A diáklétszám kb. 800–1500 fő körül mozgott, s ennek általában egy tizede készült világi pályára. A Jogakadémia indulásával ez az arány megváltozott. A tanítás 6 tanteremben folyt, s három új épületet emeltek a XVIII. század elején. A toleranciarendelet után fellángoltak a viták a keresztyén felekezetek uniójáról, misszió indult a cseh-morva protestánsok lekipásztorokkal történő támogatására vagy az erdélyi románok protestánsná tételére. Napirendre kerültek az egyházalkotmányi kérdések. Megalakult a Tiszánineni Református

6 1765-ben a tanulóifjúságot az alphabeticus, rudimentista, grammata, syntaxista, poeta és rhetor osztályokba sorolták.

Egyházkerület (1734) és az országos, zsinat-presbiteri rendszer, amely az egyházszervezet minden szintjén a közösségi döntéseknek biztosít elsőbbséget. Létrehozták a gyülekezetek vezető testületeit, a presbitériumokat, a lelkipásztor, esperes, püspök, zsinati lelkészi elnök mellé a paritás elve alapján világi gondnokokat választottak.

Az állami abszolutizmus hátrányosan különböztette meg a protestánsokat: Magyarországon nem működhetett protestáns egyetem, tiltották a *Biblia* hazai nyomtatását, nem engedélyezték a reformátusok hitvallásos iratának, a *Heidelbergi Káténak* még a használatát sem, hosszú időn át az egyházmegyei, egyházkerületi, zsinati gyűlések megtartását.

1771-ben a kollégiumban 4 tanár, 8 tanársegéd végezte a tanítási munkát. Heti két alkalommal a diákság kivonult a rétre, hogy testedzéssel foglalkozzon, mielőtt a kőből épült „*testgyakorda*”, majd az ország első tornacsarnoka fölépült volna.

Az első magyar nyelvű tanterv 1796-ban látott napvilágot és megkezdődött a latinról az anyanyelvre mint tanítási nyelvre történő, fokozatos áttérés. A jozefinizmus felvilágosodás-programjával együtt jelentkező, németesítő törekvéseknek megtalálták az ellenszerét a magyar tankönyvek megírásával és használatával. Az iskolák visszakapták önkormányzati jogaikat. A hányattatások miatt meggyengült erkölcsi állapotok miatt, szinte állandóan napirenden volt a valláserkölcsei viszonyok szigorításának a követelménye.

A kollektív emlékezet leginkább azt a kollégiumot látja maga előtt, amelyet a reformkor hozott létre. Ekkor már a szolgadiákokat pedellusok váltják, a másodévesek a templomban diktálják az éneket, a harmadévesek dolga a betegek mellett virrasztás, a negyedéveseké a délutáni könyörgés, az ötöd-hatodéveseké a vasárnap délutáni istentisztelet megtartása, a nagydiákok (*primariusok*, *gregariusok*) a nagy előadóban reggel és este igét olvastak és imádkoztak. A XIX. század közepéről maradt index már 25 tantárgyból értékeli a diák teljesítményét.⁷

Az eluralkodó politikai liberalizmus engedményeket tett a protestánsoknak, akiknek a hátrányos megkülönböztetése véglegesen csak 1848-ban szűnt meg. A keresztyén felekezetek összefogása és passzív ellenállása csatát nyert az uralkodói abszolutizmussal szemben az ún. Pátens Harcban, amikor a hatalom rendeleteivel az alkotmányos szabadságjogot veszélyeztette. A felekezeti egyenlőségnek megfelelően a protestáns egyházkormányzat vezetői is felsőházi tagként foglalták el helyüket a parlamentben.

A protestáns világnézetet a személyes, evangéliumi hit határozza meg, s ez alakítja ki világképét, vezet válogatásra az értékek között és ad cselekvési parancsot aszerint, ahogyan a világra reflektálva irányt szab az életvezetésnek. Nem fogad el folyamatos szellemi gyámkodást, csupán fölkínálja azokat a szellemi-erkölcsi alapokat, amelyeken a gondolat szabadon, tetszése szerint építkezhet. Ez a szabadság nem a libertinusok önző és kártékony szabadossága, hanem a „*szeress és tégy, amit akarsz*” (Augustinus) szabadsága. Ennek a jellemzője a személyes vizsgálódás, a teológiai reflexió, a kételkedés és kritizálás joga, a tudományos igényesség, ami itt együtt jár a progresszív és nemzeti elkötelezettséggel. Többek között ennek a világnézetnek köszönhető, hogy a protestáns iskolában olyan értékek kerülnek a felszínre, amelyeket másutt hiába keresünk.

Az intézmény autonómiája a XIX. században jogilag biztosított, de a növekvő elvárásoknak csak úgy tud eleget tenni az iskola, ha egyre több és több állami támogatást fogad el. Ez biztos anyagi alapokra helyezi ugyan az intézmény gazdálkodását, viszont a következőképpen az, hogy az államnak egyre nagyobb beleszólása van a felekezeti oktatás és nevelés ügyeibe.

⁷ *Gulyás József: A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története. Sárospatak, 1931. 39–40.*

A pataki diák szobra a város főterén, Borsi Antal alkotása

A szellemi mozgalmak terén a tudós tanárok és lelkipásztorok az angol, német, holland bölcselet és teológiai liberalizmus irányzatait interpretálják. A kollégiumban önképzőkörök, egyesületek, szövetségek alakulása és működése tükrözi a társadalomban megjelenő, lelki-szellemi-erkölcsi igényeket.

A pataki kollégium azonban mindig az az intézmény volt, amely a legváltásosabb helyzetben is adni tudott a nemzetnek, ha mást nem, biztatást és reménységet. Ahogy Ravasz László mondja: „*Főnix a pataki Főiskola is. Századokon át világított, annyiszor hamvvá lett, de újra kibontotta tűzből támadó szárnyait. Mikor pedig az egész magyar nemzet a nagy összeomlásban egy világtűzvész martaléka lett, elsőik között szállt fel a pataki főnix: ennek az iskolának a lelke.*”⁸

A kollégium a két háború között – vonzáskörzetétől megfosztva, nemzetgyilkossági kísérlet és az ország letaglózása után – bizonyított. Fölmérte lehetőségeit és az országos igényeket és olyan programmal állt elő, amiért sokan lelkesedtek, merítettek belőle, amit magáénak érzett a nemzet. A tehetséggondozás, népfőiskolai mozgalom, falukutatás stb. jelezte, hogy küldetéses intézmény, s ennek köszönhetően, mind külsőleg, mind belsőleg megépülhetett. Történetének csúcspontjaira emelkedett, amíg a vesztes háború, az idegen

megszállás, az ateista diktatúra be nem zárta évtizedekre a kapuit.

A pataki protestáns iskolának százával sorolhatjuk a neves tanárait és diákjait, akik egy bizonyos szakterületen vagy az irodalom, a művészet világában vagy a közéletben játszott szerepükkel kiemelkedőt alkottak. Az intézmény felruházta őket a talentumaik kibontására alkalmas tudománnyal, keresztyén erkölcsi alapokkal, hazafias neveléssel és gyakorlással készítette fel a diákokat az életre. Itt kapták észrevétlenül a hittanórákon, bibliamagyarázatokon, igehirdetéseken keresztül útravalónak a protestáns keresztyénség életbölcseleteit, mint amilyen a humanisták alaptétele: – *Ad Fontes!* – *Vissza a forrásokhoz!* Ezen a XVI. században azt értették, hogy vissza kell térni az addig elhallgatott, eltiltott görög-latin klasszikusok eredeti szövegeihez. A reformátorok értelmezésében az eredetiség tisztelete már inkább a visszatérést jelentette az első keresztyének apostoli egyszerűségéhez, s a *Szentírás* eredeti nyelveinek pontosan fordított szövegeihez, ami elsődleges fontosságúvá vált, ha egyszer hitük és életük zsinórmértékévé tették.

Másik útjelző a reformátusok hitvallásos iratának – a *II. Helvét Hitvallásnak* – a bevezetőjében olvasható: „*Sőt, ha valaki Isten Igéjéből jobbra tanítana, annak szíves-örömet engedelmeskedünk az Úrban, akinek legyen dicséret és dicsőség!*” (1566)⁹ Nem ismerek más olyan egyházi vagy világi szervezetet, amely képes volna ilyen mértékű nyitottságnak a meghirdetésére és gyakorlására. Ez akkor is egyedülálló, ha csupán a *Bibliából* jobbra tanítókra korlátozódik.

Végül a harmadik útjelző: „*Ecclesia semper reformari debet*” – *Az egyháznak szüntelen meg kell újulnia.* Elismerjük, hogy ezek az ősi, keresztyén elvek talán többször maradtak

⁸ Ravasz László: *Legyen világosság!* II. Franklin Társulat, Bp., 1938. 408.

⁹ A Második Helvét Hitvallás. Szerk.: Erdős József. Debrecen, 1941. 5.

elvek, mint amennyiszer gyakorlattá váltak, de maguknak a jelzésüknek az imperatívuszát sem becsülhetjük le mindaddig, amíg legalább elméletben hivatkoznak rájuk és irányjelző szerepüket betöltik.

Ha azt kérdezzük, hogy milyen anyaggal dolgozott a pataki iskola és milyen eredményei születtek a protestáns nevelésnek, meg kell hallgatnunk azoknak a véleményét, akiknek a kollégium második otthonuk lett, mivel életüknek nagy részét vagy egészét benne töltötték. A zempléni szellemiségnek megvannak a sajátosságai, amiről Újszászy Kálmán, a kollégium nagy öregje így fogalmaz: „... *Nem mindig egyformán eleven erejű, de mindig élő és a megye ezer éves története alatt, mindig azonos ez a zempléni szellem. Nyugtalanság, frissesség, a régítől elszakadás, az újnak sóvárgása, a vállalkozási kedv, a természet engedte lehetőségeknél jóval szélesebb látókör és aktivitás, s ami mindezeket magában foglalja: a szabadság, s benne az úrrá létel saját természetünkön, a legyőzése az emberben az óvatosnak, a tartózkodónak, a középszerűnek és mindennapinak, az idillből a dráma és a meséből a történelem sodrába átlendülés a jellemzője ennek a zempléni szellemnek.*”¹⁰

Ha a pataki diák karakteréről kérdezzük, azt találjuk, hogy a modellje a tanár, aki istenfélő, becsületes, jó hírű, szorgalmas, erényekben gazdag, emberszerető. Révész Imre debreceni egyháztörténész hasonlította össze a debreceni és a pataki diák karakterét a klasszikus példával: a debreceni diák kipipál a kollégium ablakán és várja a tavaszt, a pataki diák pedig elébe megy a tavasznak. „*Ha Debrecen a kalória, akkor Patak a vitamin; Ha Debrecen a csatahajó, Patak a harci repülőgép*” – ezt már Harsányi István pataki professzor teszi hozzá.¹¹

Tapasztalatai mutatják, hogy a pataki diák, ha nem katalizálja a jó ügyek kibontását, akkor hatékonyan tudja azt akadályozni, s lehet kicsinyes, lobbanékony, veszekedős, kedveszegett, mások lejáratásában jeleskedő. De kimondható, hogy biztos fundamentumon áll, mozgékony, jól igazodik el a korszakot mozgató eszmeáramlatok között, tehetségesen segíti az éppen csírázó gondolatok kibontását, van érzéke a jövő előmozdításához. Önállósága korán kibontakozik és úgy is ismeretes, mint az erkölcsi hagyományok őrzője, a másokért felelősséget vállaló, egyenes jellem.

A pataki diák megjelenését, fellépését általában figyelem kíséri: mást is kíváncsiak arra, hogy mit hoz magával a

A pataki Nagykollégium az udvara felől

10 Idézi Kováts Dániel: Zemplén művelődéstörténeti öröksége. In: Kováts Dániel: Sárospatak ege alatt. Esszék, tanulmányok. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2014. 15.

11 Harsányi István: A pataki szellem. In: Sárospatak a magyar nevelésügy szolgálatában. SRL Szerkesztősége, Sárospatak, 1943. 3–8.

kollégium szellemiségéből, mi a véleménye annak, aki onnan jön, ahol kézzelfoghatóan tapasztalható, hogy történt a történelem, mit képes hozzáadni a magyar világhoz egy színvonalasan kuruckodó, vagy a „pataki szellemiség” sorskérdéseinket jól értő képviselője? Ilyenkor rendszerint megállapították, hogy az illető elmés, talpraesett, a jég hátán is megálló, bátor kezdeményező, nehéz körülmények között is jól teljesítő, s valamifajta szabadságküzdelemben mindig hadra fogható pataki diákkal találkoztak.

Ennek a diáknak a lelki arcához hozzátartozik a mulató, kocsmázó, magyar nótákat éneklő, de ugyanannyira a társadalmi elkötelezettséget vállaló vonása, éppen a protestáns nevelésnek köszönhetően. Újszászy Kálmán szerint ezt a lelki arculatot az ék szimbolizálhatja: „... *ha szerszámhoz lehetne hasonlítani ezt a lelket: nem olyan, mint a balta, amely tör, mint a reszelő, amely finomít, mint a fűrész, amely szabályosan differenciál, hanem olyan, mint a véső, mint az ék. Mint annak, úgy neki is: rendeltetése a feszítés. Minden nagy pataki diák ilyen ék volt a magyar életben.*”¹²

A pataki diák külsőre nehezen tipizálható, hiszen sokfelől verbuválódik, de általában nem zömök, hanem nyurga, s nem a síkság gyermeke, hanem a hegyeké – olvassuk Szabó Zoltán pataki professzortól. Romantícizmusra, miszticizmusra, de realizmusra is kevesebb a hajlama az átlagosnál. Nem olyan szelíd, mint a dunántúli, nem annyira politikus, mint a dunamelléki, nem úgy heves, mint a tiszántúli. Megjelenése, nyugtalansága figyelmet kelt, jellemzője az intenzív érdeklődés, a hanyag elegancia, lelkesedik a határtalan lehetőségekért. Ha rátalál a reá szabott feladatra, kihívja maga ellen akár az egész világot és győzedelmeskedik. „*A pataki lélek sajátosága diák- és tanártípusban öltözött mindig testbe... Az igazi nevelés: viszonyban élés. Nevelő és tanár viszonya... Patakon a hely kicsinyisége, a nevelői módszerek közvetlensége, melegsége, a fenti igazság ösztönös sejtése vagy tudatos látása és a hagyomány talán jobban, mint bárhol az országban: teret adott ennek a viszonyoknak. Ezért nyílt itt széles gyakorló tere az autonómiának: az autonómia pedig a vezetni és szolgálni tudó szellem repítő fészke, egy olyan demokrácia iskolája, melynek semmi köze a mai politikai élet rohadt demokrácia-fogalmához, de ami egyenes rokonságban van a régi, tiszta, magyar nemzeti szolidaritással... Pataki diákélet: gyémántköszörülés. Így adott Patak századokon át a magyarságnak olyan vezetőtypust, ahol a vezérkar, tisztikar, altisztikar ismerte, értette egymást, nyelve, céljai nemcsak egymás, hanem az összmagyarság számára is a töről metszettek, ismerősök, azonnali rezonanciát keltők voltak... A pataki lélek, mint só és kovász elegyedett bele a nemzet testébe négyszáz éven át, volt diákjain át. S hányan részesültek azokból a közvetlen vagy közvetett hatásokból, melyeket a néppel mindig széles felületen érintkező diákjaink, mint szupplikánsok, legátusok, mendikánsok, kóristák, vakációzó fiatalok, pennaforogató irodalmárok: ének, nóta, humor, rigmus, könyv alakjában szórtak a magvetés sűrűségével és titokzatosságával.*”¹³

A mi reménységünk az, hogy a protestáns oktatás virágzása a tegnapi és tegnapelőtti Sárospatakon, az Úristen nagy kegyelméből inspirálni fogja a ma és a holnap kollégiumának életét és munkáját.

Kiss Endre József

12 Újszászy Kálmán: A pataki diák lelki arca. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Szabad Tér, Bp., 1996. 264–265.

13 Szabó Zoltán: Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben. In: Az igazság ösvényén. Szabó Zoltán emlékkönyv. Kazinczy Ferenc Társaság, Széchalom, No 26. Sárospatak, 2016. 48–58. (Kiemelések tőlem: K. E. J.)